

הרב יהודה פליקס

על שלושה דברים

ראשי פרקים

- א. דעות, מידות ומעשים
- ב. אדם; עולם גשמי; ועולם רוחני
- ג. מקדש בניו, חרב ובניו
- ד. תורה, תפילה וקרבת
- ה. תורה, עבודה וגמילות חסדים
- ו. שלוש לשונות גלות, ולעומתן שלוש לשונות גאולה

★ ★ ★ ★ ★

בספר בראשית, הנקרא ספר הישר, העוסק בישרים, באבות, ובהראותם לדורות את דרך הישר, מודגש במקרים רבים ששלושה יסודות מעמידים עולם ומלואו. במאמר זה נעסוק בחמש דוגמאות, ובעקבותיהן בגלות ובגאולה, שאף בהם מתגלים שלושה יסודות, שעולם מלא עומד עליהם.

א. דעות, מידות ומעשים

"נח איש צדיק תמים היה בדורותיו, את האלוקים התהלך נח." לפני כן: "אלה תולדות נח, נח איש צדיק וכו', את האלקים התהלך נח." בתנחומא (ה) שואלים: מדוע הזכר בפסוק אחד שלש פעמים השם נח? לא רק השם נח מזכר שלש פעמים, אלא "ויולד נח שלושה בנים" – הן השם, והן הבן. לגבי האב הן שלוש מהירות שהיו בו, בנח, ומפורשות במקרא: צדיק, תמים, ומתהלך. הצדיק הוא במעשה, התמים – במדות, והתהלכות שייכת לשלמות הדעות. נח היה מושלם בכל שלשת הצדדים הללו, המהווים את המסגרת של חיי עבודת האדם בעולמו.

* הכרל נוסף בין המדרש לבין פירוש רבנו בחיי. המדרש מסביר, שחלקת השרה בשכם היא קבר יוסף. לפי רבנו בחיי מדובר על העיר, על הר גריזים והר עיבל.

ומעין זה נמצא בפירוש תפארת ישראל על המשנה בסוף פרק ראשון של קדושין: "כל שישנו במקרא ובמשנה ובדרך ארץ, לא במהרה הוא חוטא ... וכל שאינו, לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ, אינו מן היישוב." בעל תפא"י מבאר, שהמקרא הוא הדעות הנכונות, שיש ללמוד מהמקרא; המשנה מדגישה את המעשה (שהרי מפרשת היא להלכה את המקרא); ודרך הארץ שייך לתחום המדות, שרק בשמוש תלמידי חכמים אפשר לדעת את המינוח הנכון של כל מדה ומדה. בזמנו של נח, ובנגוד לנח, היה העולם בקלקול בכל התחומים הנזכרים האלה. ותשחת הארץ – קלקול בדעות ובאמונות; כי השחית כל בשר (גלוי עריות) – קלקול במדות; ותמלא הארץ חמס – קלקול במעשה, כיון שהעשייה הקלוקלת ביותר היא עשיית הגזל. חמס – בניגוד לצדיק; השחתת הבשר – בניגוד לתמים; והשחת הארץ – בניגוד להתהלכות את האלקים.

ב. אדם; עולם גשמי; ועולם רוחני

נח עצמו הוא אחד משלושת האישים עליהם אומר הנביא (יחזקאל יד, יד"ח) "והיו שלושת האנשים האלה בתוכה – נח, דניאל ואיוב – המה בצדקתם ינצלו נפשם ... לא יצילו בנים ובנות, כי הם לבדם ינצלו." יחזקאל מדגיש ענין זה עוד שלש פעמים באותו פרק.

במדרש תנחומא (נח ה, וראה גם ילקוט שמעוני בראשית רמז נ) מובא, שהמכנה המשותף לשלושה אלו, שראו בחייהם שלושה עולמות: עולם בנוי; עולם חרב; ושוב, עולם בנוי. ואכן, נח ראה עולם מיושב; בזמן המבול חווה את חורבנו של העולם; ואחר-כך, לאחר הנפילה הנוראית, שוב זכה לחיות בעולם בנוי מחדש. איוב חי חיי הצלחה לפני האסון שפקדו; הוא עבר את הזמן האיום של חורבן כל מה שהיה לו; וזכה לחדש ולבנות את עולמו שוב. לגבי דניאל, מצביעים מפרשי המדרש (זית-רענן על ילקוט שם אות א) על עולמו של דניאל לפני כניסתו לגוב האריות; על עולם ההרס בגוב האריות; ועל ההתחדשות לאחר יציאתו מגוב האריות. אבל נראה יותר הפירוש הקושר את העולמות לקודש ולמקדש. דניאל היה בזמן בית ראשון; חווה את חורבן הבית; וזכה לראות בתקומת הבית השני. לפי זה השלושה מגלמים את:

1. מעגל החיים של האדם הפרטי במצבי בניה, חורבן ובניה מחדש, המסומל באיוב.
 2. העולם החומרי-גשמי, המבוטא בנח.
 3. העולם הרוחני – הקודש, הרמוז בדניאל.
- מעגל החיים של האדם הפרטי כולל גם את החומר וגם את הרוח, כי רק בכך הוא אדם, בצרוף הרוח והחומר.

שלושה אישים אלו, כמפורש בכתוב, היו צדיקים להצלת עצמם, ולא להצלת אחרים. זהו מקור לדברי ר' יוחנן (סנהדרין קח,א) הדורש "בדורותיו" לגנאי. ויראה עוד, שהגנאי הוא בתפיסת העולם כאילו התפתחותו נעשית בדרך של נפילה ממצב אידיאלי, ומתוך זה באה בניה, בעוד שלאמיתו של דבר קיימת כל הזמן רק התקדמות ועליה. ייתכן, שהדורש לשבח רואה בחיי העולם רק עליה מלמטה למעלה.

ג. מקדש בנוי, חרב ובנוי

מתוך שעסקנו בעולם בנוי, חרב ובנוי, הרי שאנו מוצאים מעין זה בסיום פרשת העקידה – "ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה, אשר יאמר היום בהר ה' יראה." ובספרי (דברים שנב): "וכן אתה מוצא באברהם שראהו (את בית המקדש) בנוי; וראה אותו חרב; וראה אותו בנוי. ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה – הרי בנוי; אשר יאמר היום בהר – הרי חרב; ה' יראה – הרי בנוי ומשובלל לעתיד לבא."

הספרי דורש את מילת ה' השנייה שבפסוק עם המילה שלפניה (כטעמי המקרא) – בהר ה', ועם המילה שלאחריה – ה' יראה. כאשר קיימת ראיית ה', כעצם מצות הראיון, מדובר בבית ה' הבנוי; וכאשר קיים רק הר, אזי לפנינו רק ההר ששמים, ושועלים ילכו בו.

גם על הקדוש ביותר בחיינו עוברים שלושה עולמות. הדבר נקבע כבר בארוע, שבו הוחרדה לנפש הישראלית תכונת מסירות הנפש למען קדוש שמו יתברך. אז נקבעה מציאות ואפשרות הבינוי מחדש של הקדוש החרב.

ד. תורה, תפילה וקרבת

שלושה מובחות בנה אברהם. הראשון בשכם – "וירא ה' אל אברם, ויאמר: לזרעך אתן את הארץ הזאת, ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו" (בראשית יב,ז); השני בבית-אל – "ויעתק משם הזהרה מקדם לבית אל... ויבן שם מזבח לה', ויקרא בשם ה'" (שם, ח); והשלישי, בחזורו לבית-אל ממצרים – "אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה, ויקרא שם אברהם בשם ה'" (שם יג,ד).

המזבח הראשון שבשכם נבנה כתגובה להתגלות הקב"ה אל אברהם. התגלות זו מתייחדת ונבלת מההתגלות הראשונה שהיתה לאברהם, עוד טרם הגעתו לארץ, הן בכמות והן באיכות. בראשונה "ויאמר ה' אל אברם" (שם יב,א) – אמירה בלבד, ואילו כאן, במרכזה של ארץ-ישראל – אמירה וראייה. יש בכאן כפל של התגלות (כמות). ועוד יתר על כן: הראיה באה להדגיש חוץ יתר של נבואה מאשר אמירה בלבד (איכות).

בהתגלות זאת נמסרת לראשונה לאברהם הנבואה-ההכרזה "לזרעך אתן את

הארץ הזאת". אין זו סתם ארץ, אלא הארץ הזאת. כשנאמר במקרא "זה", "זו" או "זאת" הכוונה להתגלות אלוקית, שכביכול אף אפשר להצביע לעברה באצבע, כי כה חזקה ההתגלות האלוהית הזו. מעין זה מצאנו בדרשת חז"ל על הפסוק "החדש הזה לכם" (שמות יב, ב) – הראה לו הקב"ה למשה את חרוש מולדה של הלבנה, ואמר לו: כזה ראה וקדש (מכילתא ועוד). ההתגלות בדרגה עליונה כזו מתבטאת גם בהתגלות האלוהית שבבחירת עם ישראל – "עם זו יצרתי לי" (ישעיהו מג, כא) ובהתגלות ה' בקביעת הזמנים המיוחדים – "זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו" – (תהלים קיח, כד). אותה דרגת התגלות קיימת גם לגבי "הארץ הזאת" – ארץ אשר ... עיני ה' אלקיך בה מראשית שנה ועד אחרית שנה".

הנבואה – התגלות דבר ה' בעולם – הראשונה שבארץ-ישראל דנה בזרע – בעם האלוהי – ובארץ האלוהית. לא רק תוכנה של הנבואה צריך תלמוד, אלא גם מקום התגלותה, בשכם. זוהי אותה שכם, שבדורות מאוחרים יותר, בכניסה לארץ, נתקבל שם התורה ע"י עם ישראל בשבועה ובאלה מתחת להרי גריזים ועיבל. שכם אינה רק המרכז הגיאוגרפי-פיזי של ארץ-ישראל, אלא היא גם מקום תוקפה של תורה.

מעשה אבות סימן לבנים – כפי שאצל אברהם נבואת הראשית היתה בחור"ל לך, ובעקבותיה באה הנבואה במלוא תוקפה עם הבטחת העם והארץ, בשכם; כך אצל הדור הנכנס לארץ – התורה ניתנה לו בעודו בחור"ל, על הר סיני, אבל יש צורך לקבלה שוב, וביתר תוקף, בשכם.

המזבח הראשון, מזבח שכם, הוא מזבח ההתגלות – מזבח התורה – ובו מאוחדים כל שלשת הערכים הבאים מהמקור האלוהי, מה' – התורה עצמה, העם והארץ. לכן מדגישה התורה "ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו" – מזבח ההראות, מזבח ההתגלות.

בבית אל – מקום הסולם המוצב ארצה והמגיע השמימה – שם לא נאמר "לה' הנראה". כאן האדם – אברהם, יעקב, ויותר מאוחר בני ישראל – עובדים לה' באמצעות התפילה, "ויקרא בשם ה'". המקום הוא "בין בית אל ובין העי", ושם עומד אברהם ומתפלל על בניו שיחטאו בחטא עכן, עם הכניסה לארץ.

לפנינו מגולמים, איפוא, שניים מהיסודות עליהם עומד העולם: תורה ועבודה. "איזוהי עבודה שהיא בלב? זו תפילה" (תענית ב, א). בהמשך פרשיות אברהם, בפרשת העקדה, מתגלה מקום העבודה בפן האחר שלו, בפן עבודת הקרבנות – ב"ה יראה". כוחם של הקרבנות מקבל משנה תוקף בברית בין הבתרים. כך, שמבחינתו של אברהם יש פה עולם מלא של שניים שהם שלושה – תורה, תפילה וקרבנות.

ה. תורה, עבודה וגמילות-חסידים

חז"ל (ב"ר עט, וראה גם רבנו בחיי פרי חיי שרה) מציינים, שבשלושה מקומות במקרא מצינו שהאבות קנו בכסף מלא מקומות בא"י: אברהם קנה בארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר את שדה המכפלה והמערה אשר בו; יעקב קנה בחמישים קשיטה את חלקת השדה אשר בשכם; ודוד קנה את גורן ארונה היבوسی בחמישים שקל.

כפי שקרקע נקנית בחזקה, גם הארץ נקנית כך. לכן מובן מדוע לא הוזקנו לקנות את כל ארץ ישראל בכסף, שהרי החזקנו בה בכבוש עם כניסת יהושע, ובכך נקנתה לנו. מדוע, איפוא, הוזקנו לקנות דוקא שלושה מקומות אלו גם בכסף? דנו בכך גם חז"ל במדרש (ב"ר שם), וגם רבנו בחיי (שם). במדרש מתייחסים למה נאמר לאחרים, מעין הטיעון שבדברי ר' יצחק שבתחילת דברי רש"י על התורה, שמא יאמרו הגויים שגולנו מהם את הארץ. רבנו בחיי מביא הסבר חיובי לנו עצמנו, המורה על חשיבות מקומות אלו לעם ישראל, המצריכה תוספת קנין בכסף.¹ כל אחד משלושה מקומות אלו מייצג אחד מהעיקרים עליו העולם עומד. חברון היא הסמל לגמילות חסדים. אין חסד גדול יותר מהחסד הנעשה עם המת, שהוא חסד של אמת, שהרי המת עצמו לא יגמול טובה בחזרה. שכם, על הר גריזים והר עיבל שבה, היא, כאמור, ביטוי למקום התורה. ירושלים מביעה את יסוד ועקרונ עבודת הקרבנות. עולמה של ארץ-ישראל עומד ותלוי בתורה, בעבודה ובגמילות-חסידים. את שלושת היסודות הללו קנו אבותינו בכסף מלא.

ו. שלוש לשונות גלות, ולעומתן שלוש לשונות גאולה

בברית בין הבתרים מופיע שלוש פעמים הביטוי "משולש" – "ויאמר אליו: קחה לי עגלה משולשת ועז משולשת ואיל משולש" (בראשית טו, ט). במחזה התגלותי זה רואה אברהם הן את הגלות והן את הגאולה. "ידע תדע" – כפל ידיעה: ידיעה על העתיד הקרוב יותר – הגלות; ועל העתיד המאוחר יותר – הגאולה. לגלות הגשמית שלושה שלבים, וכל אחד חמור מחברו:

"כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" – עצם עזיבת הארץ והיותם בארץ אחרת.

"ועבדום" – הפסד החופש והיותנו עם בן-חורין

"ועינו אותם" – סבל והשפלה, ולא כעבד שטוב לו אצל אדונו.

שלוש לשונות הגאולה הגשמית מוציאות מלשונות הגלות, בסדר הפוך – מהסוף להתחלה:

"והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים" – יציאה מהעינוי.

"והצלתי אתכם מעבודתם" – הפסקת העבודות, אבל עדין אנו בארץ לא לנו.

"וגאלתי אתכם" – היא היא היציאה מארץ מצרים.

הבטחת ה"תדע", הידיעה השניה שניתנה לאברהם, כוללת לא רק את גאולת מצרים, אלא גם את הגאולה האחרת, האחרונה, שאנו עברנו כבר את התחלתה, ותפילתנו לבורא עולם, שגם את השלבים הגשמיים יזרו, ויחשו התהליכים, ונזכה לביאת גואל צדק.